

komunikacije i razvoj – neka pitanja novog informativnog poretka u svetu

miroljub radojković

Borba za novi međunarodni poredak na području informacija i komunikacija jedan je od stratejskih ciljeva pokreta nesvrstavanja. Ona predstavlja simbol ujedinjavanja i okvir za usaglašavanje praktičnih akcija uglavnom onog dela sveta koji označavamo kao nerazvijen, ili nedovoljno razvijen. Dakle, ostvarivanjem tog cilja valja očekivati određeni boljitak za milijarde ljudi, siromašnih i gladnih, i u mnogim vidovima hendikepiranih. Mada se borbom za ovu vrstu svetskog poretka teži korenitim promenama na području informacija, o njemu, o postavljenim ciljevima i trenutnom domašaju akcije relativno malo se govori i informiše. Ovaj stratejski cilj zemalja u razvoju je u senci ostala dva: borbe za demokratizaciju međunarodnih političkih odnosa i borbe za novi međunarodni ekonomski poredak.

O borbi za novi međunarodni informativni poredak može se razmišljati na dva nivoa. Prvo, u globalnom planu, u kojem on takođe ima smisla, treba promisliti značenje pomenute borbe s filozofsko-civilizacijskog nivoa. Drugi pristup, koji bi bio uži i konkretniji, može da za okvir razmatranja uzme odnos između novog međunarodnog informativnog poretka i nacionalne komunikacione politike. Problemizirajući tu vezu, možemo kao uži pristup odabranoj temi postaviti dilemu: da li je novi međunarodni informativni poredak rezultanta nacionalnih politika u oblasti informacija/komunikacija zemalja u razvoju, ili obrnuto, on postaje činilac te politike i univerzalni *spiritus movens*?

Najšire gledano, govorenje o novom međunarodnom informativnom poretku, koje je ovom autoru poznato, podseća na jednu vrstu teorija o konvergenciji. Očigledno se sve više podrazumeva da je data »industrija svesti«, ili »kulturna industrija« (termin koji se uvrežio u terminologiju UNESCO-a) – po svojoj ontologiji buržoaska i evrocentristička – nešto čemu moraju težiti sva društva i sve kulture sveta. Implicitni smisao ogromne većine radova i razmišljanja o novom međunarodnom informativnom poretku jeste: kako dostići, osvojiti i preraspodeliti tekovine, vrednosti i prednosti takvih industrija svesti, takvih informaciono-komunikacionih sistema. Dakle, neosporni kvaliteti »kulturne industrije« razvijenog dela sveta markiraju se kao tačke konvergencije, kao tačke mogućih susreta sa svetom u razvoju. Međutim, čini mi se da se u takvom polazištu zanemaruju barem tri važne ograde, nakon čijeg se uvođenja može doći do drugačijih zaključaka.

Prvo, budućnost se uzima kao već izvesna i data. To je vizija onog što u proizvodnji i prometu, stvaranju i širenju informacija svake vrste čini industrijalizovani, bogati, razvijeni itd. deo svetske zajednice. Dakle, i koncept budućnosti, s ovog filozofsko-civilizacijskog plana, definisala je svojom praksom manjina visokoindustrijalizovanih društava. Teorijski, isto se uglavnom odvija izvan postulata marksističke misli i filozofije. Stoga bi ovde trebalo staviti prvu ogradu. Ona se dobro nazire u Toflerovom upozorenju¹ da budućnost nije zamrznuta, ona je fluidna. Dakle, treba uneti više rezerve prema odlikama »budućnosti«, treba preispitati njene »konstrukture«.

Ako se bez rečene ograde okrenemo današnjoj stvarnosti u domenu informacija/komunikacija i govorimo o novom međunarodnom informativnom poretku uvek imajući samo nju pred očima, očigledno je da će se zanemariti duboke društveno-ekonomske, kulturne i druge specifičnosti zemalja u razvoju. O njima se dosta zna, ali se to znanje nedovoljno aplicira. Ono se ne uzima kao stalni referentni okvir, ono nije »optika« kroz koju bi se neprekidno gledalo dok se razmišlja o novom međunarodnom informativnom poretku. A razlike i specifičnosti zemalja u razvoju prema ostatku sveta ne samo da su velike, one su drastične. Tu drastičnost je možda najkraće sumirao predsednik Njerere u rečenici: »Dok se razvijeni deo sveta priprema da se iskrca na Mesec, mi se tek pripremamo da se iskrčamo na selo.« Doista, velika je civilizacijska i kulturno-antropološka distanca između urbanog i ruralnog, visokoindustrijalizovanog i agrarnog-nomadskog društva. Stoga, o toj drastičnoj razlici uvek treba voditi računa, na nju treba prvo misliti u svakoj besedi o novom međunarodnom informativnom poretku, a ne u podsvesti držati pitanje »industrije svesti«, tj. »kulturne industrije« i kako je steći!

Ne izvršimo li relativizacije po pitanju šta donosi budućnost, i ne vidimo li striktno računa o drastičnim razlikama razvijenog i nerazvijenog sveta, neizbežno ćemo zapasti i u treće zastranjivanje. Ono, u krajnjoj instanci, znači da se zemljama u razvoju ipak nameće model takozvanog cilja razvoja, i neretko se to može dogoditi baš u borbi za novi međunarodni informativni poredak. Pazimo, sada ne govorimo u onom bukvinalnom smislu,

da se bira ovaj ili onaj model informaciono-komunikacione tehnologije, informacione infrastrukture, ovaj ili onaj model informaciono-komunikacionog sistema! Ne. Model se nameće u mnogo širem, civilizacijsko-filozofskom smislu, o kojem prvo govorimo. Zemljama u razvoju se poriče sudbina da jedino tako mogu preživeti u savremenom svetu, ako izgrade industrijsku, evrocentrističku, informaciono impregniranu civilizaciju i kulturu. To je, u najširem smislu, moje viđenje nametanja modela. Zanimljivo je da je takva tendencija odavno uočena i da se pre više od pola decenije o njoj već govori²: »Tendencija da se ignorišu, zapostavljaju, umanjuju te kulturne tradicije, neizbežno je dovela do toga da kolonijalne sile nameću svoje sopstvene modele civilizacije (podv.M.R.). Ovi modeli su nespojivi sa nacionalnom baštinom i stvarnim potrebama tih zemalja i naroda«.

Prema tome, svaka diskusija o novom međunarodnom informativnom poretku valjana je u onoj meri u kojoj su, ako su uopšte, uzete u obzir tri rečene filozofsko-civilizacijske (pret)postavke. Razmatranje borbe za novi međunarodni informativni poredak koje njih ne uvaži, patiće od ozbiljnih nedostataka. I to je već ranije zapaženo, najočiglednije u radovima koji su operacionalizovali vezu između novog međunarodnog informativnog i novog međunarodnog ekonomskog poretka u svetu. Vezu ta dva strategijska cilja zemalja u razvoju obično je simplificirana na par »komunikacije i razvoj«. Smajnt je, prigrvarajući takvim radovima, istakao:³ Usmereni su na pojedina kao osnovni činilac razvoja (»komunikacije i razvoj« se predstavljaju sledom: kupi našu savremenu komunikacionu tehnologiju, ona će stimulirati individualne težnje za modernizacijom, narasla očekivanja naroda pokrenuće vas od tradicionalnog društva ka razvijenoj zemlji), pate od mehaničke linearnosti, imaju vertikalnu strukturu manipulacije i uslovljavanja odzgo nadole. Na žalost, sve to može se naći i u radovima i diskusijama u našoj zemlji i u krugu marksističkog filozofskog pristupa.

Rasprava sada možemo preneti na uži teren, na pristup ispod filozofsko-civilizacijske ravnii. Njega smo omedili kroz upitnost odnosa novog međunarodnog informacionog poretka i nacionalne komunikacione politike. Zašto upitnost? Zato što prvo moramo raščistiti s tim da li ciljevi borbe za novi međunarodni informativni poredak uplivišu nacionalne komunikacione politike (bar zemalja u razvoju), ili obratno, nacionalne komunikacione politike zemalja u razvoju (odnosno bar nesvrstanih zemalja) ishode u višem kvalitetu, streme ka novom međunarodnom informativnom poretku? Ili, možda je u pitanju i nešto sasvim treće, možda njihovo prožimanje određuje neki skriveniji a zanemareni faktor.

Kroz dugotrajne diskusije u krilu UNESCO-a došlo se do sledeće približne definicije: »Nacionalna politika u oblasti informacija – komunikacija trebā da bude smernica za određivanje nacionalnih prioriteta u oblasti informacija – komunikacija i za izbor odgovarajuće tehnologije.«⁴ Međutim, ako uopšte mogu da biraju nacionalne prioritete u datim uslovima (jer tehnologija nije vrednosno neutralna), zemlje u razvoju mnogo verovatnije mogu da biraju, po ovakvom shvatanju nacionalne komunikacione politike, komunikacionu tehnologiju. Ali, po mom ubeđenju, to uopšte nije važan cilj nacionalne komunikacione politike. Zašto?

Prvo, komunikaciona tehnologija je danas u čitavom svetu manje-više ista. »U svakom slučaju, tehničke pretpostavke industrije svesti ne moraju se iznova osvajati; one postoje svuda i jednom za svagda«⁵ – kaže H. M. Encenzberger. U tom smislu je i mogućnost izbora komunikacione tehnologije danas sužena: mono ili stereo radio, crno-beli ili kolor TV-sistem, PAL ili SECAM tehnički standard za kolor TV, INTELSAT ili INTERSPUTNIK satelitski komunikacioni sistem, itd.

Drugo, kojim nacionalnim prioritetima će služiti komunikaciona tehnologija, odnosno »tehničke pretpostavke industrije svesti« ili »kulturne industrije« po UNESCO-vim ekspertima, nije pitanje njenog izbora. To je pitanje u kojim svojinskim odnosima funkcioniše ta tehnologija, u kakvom »okruženju« datog političkog sistema ona dejstvuje; to je pitanje: ko preko nje u društvu realizuje svoju društvenu moć (čime se ona pretvara u komunikacionu moć) – država, političke partije (ili partija), oligarhije, birokratske strukture, interesne grupe, itd. Prema tome, vantehnološkim činionicima je predodređena i nacionalna komunikaciona politika. Iz odgovora na prava pitanja izviru kriterijumi i za odobr nacionalnih prioriteta na području informacija – komunikacija. Inače, sama komunikaciona tehnologija dobro služi i Pinočea i Miterana, i Regana i Homeinija, i Andropova i Jovana Pavla II.

Treće, ako je u kontekstu nacionalne komunikacione politike i »razvoj nacionalnih sposobnosti za izbor odgovarajuće tehnologije koja će dati prioritet zadovoljavanju osnovnih potreba naroda«⁶ onda možemo doći do paradoksalnog zaključka da ona ne postoji, niti je moguća u zemljama u razvoju! Sled argumenata će pokazati da se pozivanje na nacionalnu komunikacionu politiku u rečenom smislu graniči sa sejanjem iluzija. Jer, razvoj komunikacione tehnologije je do sada bio, a i sada je, monopol šačice zemalja u kojima se došlo do tehničkih inovacija, njihovog patentiranja i primarnog realizovanja. Tek pošto je svaka tehnološka inovacija dobro »iscedena« u smislu profita i ekstraprofita vlasnika patenta, bivala je »prepuštena«, prodana, izvezena itd. u ostatak sveta. Poznato je da svega tuce najrazvijenijih zemalja drži u svojim rukama 98 procenata svih naučnih istraživanja u svetu. Otuda se zemlje u razvoju nikada nisu okoristile novitetima komunikacione tehnologije i nikada nisu ponudenu tehnologiju dovodile u pitanje. Dakle, one nisu mogle ni da razvijaju sopstvene sposobnosti za izbor odgovarajuće tehnologije, polazeći od možda drugačijih, ali zato ništa manje autentičnih potreba svojih naroda. Suštinski izbor tehnologije obavlja nekolicina zemalja, uglavnom kapitalističke provenijencije.

Četvrto, nakon malopredložjenog izricanja paradoksalnog zaključka i njegovih argumenata, izgleda da se mora prihvatiti činjenica (argumentacija) da je komunikaciona tehnologija danas čedo društava s određenim obrascima kulture, iz kojih je ono upućivano ostatku sveta i tamo usvajano i uvažavano, bez obzira na tamošnje obrasce kulture, bez obzira na nepripremljeno tle i uprkos nepostojanju prirodnih korena. I ovo je poodavno uočeno. Tako je R. Vilijams u eseju »Kultura i tehnološke promene«⁷ dovodio u pitanje mnoge tekovine monovalentne komunikacione tehnologije sa stanovništa polivalentnosti kulture. Zaista, treba li svim društvima kao nadomestak usmenog, interpersonalnog komuniciranja – telefon? Zašto društvima u kojima je kulturno nasleđe grupno komuniciranje, javno okupljanje i život na trgu pred svima i sa svima, nuditi televiziju u obliku masovnijeg medija porodič-

nog kruga, »dnevne sobe« i izrazite privatnosti? Da li veliki, nacionalni radio-televizijski sistemi, centrirani oko komunikacionog satelita (što je najjeftinije rešenje), mogu dobro da zadovolje (brojem jezika koje će njihovi kanali »propuštati«) postupno stvaranje nacionalne svesti i kulturnog identiteta mnogobrojnih etničkih celina koje žive u zemljama u razvoju i često su potpuno anonimne, komunikaciono obespravljene, mada veličinom ponekad višestruko nadmašuju populacije nekih razvijenijih, takozvanih nacionalnih država? Da li je i za zemlje u razvoju, konačno, prihvatljivo da izgrađuju masovne komunikacije po obrascu monopolističkog kapitalizma, jer ih je, po mišljenju Smajta⁸, taj kapitalizam razvio zbog sopstvene potrebe da mu masovni mediji kreiraju i serviraju masovnu konzumističku publiku?

Peto, u potpuno novom svetlu sada i iz užeg plana vidimo borbu za novi međunarodni informativni poredak. Sada se može ponoviti pitanje: ko definiše strategiju novog međunarodnog informativnog poretka? Ako o toj borbi i o tom procesu i dalje govorimo zamišljajući da mu je tačka oslonca »tehnologija«, jedini je zaključak da će šačica zemalja koje poseduju re-sursse za proizvodnju inovacija i hardvera i softvera komunikacione tehnologije, »iza scene« određivati pravce razvoja novog međunarodnog informativnog poretka. Ako nacionalne komunikacione politike, prvenstveno zemalja u razvoju, ostanu na nivou izbora komunikacione tehnologije i prioriteta društvenog komuniciranja, zajedno s komunikacionom tehnologijom nacije u zrenju, verovatno će uvožiti i prioritete, i u krajnjoj konsekvenci preko toga stremiti modeliranom kulturno-civilizacijskom razvoju. To je tužan kraj svakog viđenja borbe za novi međunarodni informativni poredak koje se usidrilo tehnologijom da bi plutao na moru društveno-ekonomskih, klasnih, kulturnih i drugih suprotnosti u savremenom svetu.

Umesto zaključka, razmotrimo sada da li je nakon svega rečenog novi međunarodni informativni poredak u svetu moguć. Da li je moguć kao kolektivni, voljni akt zemalja u razvoju, ili bar onih okupljenih u pokretu nesvrstavanja? Uprkos svemu ranije rečenom, odgovor može biti pozitivan. Međutim, da bi se ovaj strateški cilj domašio, potrebno je, po mišljenju autora, da se u krilu zemalja u razvoju ostvare dve pretpostavke: one se moraju suštinski opredeliti za oslanjanje na sopstvene snage, i moraju obaviti prevrednovanje date, postojeće, komunikacione tehnologije.

Oslanjanje na sopstvene snage ovde ne predlažemo kao nekakav akt »izbora« datih modela bilo društva i političkog sistema, bilo komunikacione tehnologije i prioriteta društvenog komuniciranja. Oslanjanje na sopstvene snage, u svetlu svih iznetih a nepovoljnih okolnosti za zemlje u razvoju, predlažemo kao suštinski novum, kao insistiranje na razvitku kvalitativno novih društvenih odnosa u nedovoljno razvijenim zemljama. One moraju tragati za modalitetima specifičnih, autentičnih uslova i okolnosti iniciranih, humanih, besklasnih, neotuđujućih i neeksploataorskih društvenih odnosa. Realizacija takvih društvenih odnosa jedina je delotvorna koncepcija oslanjanja zemalja u razvoju na sopstvene snage. U tim relacijama temeljnih društvenih promena pojaviće se novi prioriteti i u društvenom komuniciranju i izroniće autentične potrebe naroda koji će moći da zagospodari i infosferom svoje zajednice. Samoupravni narod ima najveće šanse da zagospodari svakom, pa tako i komunikacionom tehnologijom.

Druga je pretpostavka da sazajni duh sveta u razvoju pride prevrednovanju realizovane i nagoveštene komunikacione tehnologije. Kao što u kontekstu novog međunarodnog ekonomskog poretka zemlje u razvoju odbijaju da budu uklopljene i ukalupljene u vertikalnu, nepravednu svetsku podelu rada, koja bi da ih odredi kao proizvođače hrane i sirovina (dok bi razvijeni proizvodili »znanje« i informacije), tako one imaju pravo da odbiju i ostvarene i ponuđene obrasce u informaciono-komunikacionim odnosima. Kada to danas zemlje u razvoju čine, ponekad i vrlo oštro, mi to zovemo praktičnim manifestacijama borbe za novi međunarodni poredak. Ali, osim odbijanja da se »bira« tuđom voljom modeliran pravac razvoja, moguć je i korak dalje. Treba, dakle, prevrednovati postojeću, i sopstvenim snagama raditi na eventualnom razvoju drugačije komunikacione tehnologije!

Ako postoje sopstvene intelektualne snage na koje se zemlje u razvoju mogu osloniti (bilo individualno, bilo kolektivno), neka se njima, za početak, dovede u pitanje data komunikaciona tehnologija. Zatim, zemlje u razvoju mogu ponuditi svetu i alternativnu komunikacionu tehnologiju. Ona ne mora biti na istoj razini savršenstva, brzine, dimenzija itd. kao tuda, ali sve te eventualne nedostatke ona bi mogla potreti ako se pokaže da ima prirodne korene i sazvuče sa drugačijim, endogenim (da ponovo upotrebim termin iz dokumenata UNESCO-a) obrascima kulture, civilizacije i s tradicijom. Borba za novi međunarodni informativni poredak je neosporno bila, i biće, borba za priznanje i održanje kulturno-civilizacijskog pluralizma, za identitet nedovoljno razvijenih društava i za njihov ravnopravan tretman u zajednici koju zovemo svet ili Zemlja. To zemljama u razvoju daje za pravo da sopstvenu kulturu i civilizaciju pretpostave (komunikacionoj) tehnologiji, i da s tog stanovišta svaku datu (komunikacionu) tehnologiju kritikuju i prevrednuju.

Naravno, moglo bi se ovakvom načinu razmišljanja prigovoriti da se zalaže za povratak u varvarstvo, u mitološki »izgubljeni raj«. Autor nije imao to na umu. On se samo, zajedno s Rismanom⁹, pita: zašto se sve mnogobrojne grupe evrocentristički civilizovanih ljudi, koji su doživeli i uživali blagodeti industrijalizacije, koji su »otkupili« komunikacionu tehnologiju, koji su u svakoj sobi raspolagali njenim aparatima i igračkama (muzičkim centrima, magnetoskopima, kućnim bisokopom, TV-igramama, itd. itd.), razočarani krenuli na Istok i Jug? Oni, izgleda, žele jednu primitivniju ali nepatvorenu, siromašniju ali ljudskom prisutnošću bogatu civilizaciju i kulturu!

Takođe, ovaj esej nije ni zalaganje protiv tehnoloških promena i dostignuća. On može tako da izgleda sve dok se, kao što je u samom početku rečeno, ne oslobodimo manira da pod komunikacionom tehnologijom uvek podrazumevamo isti, uvek jedan obrazac te tehnologije i njegove funkcije. Čak i futuristi najrazvijenijih nacija počinju da dovode takav stereotip u pitanje. »Današnji masovni mediji, i štampani i elektronski, potpuno su neophodni da se bave komunikacionim potencijalom i da obezbede potrebnu kulturnu raznolikost za opstanak. Umesto da u kulturi dominiraju nekoliko masovnih medija, civilizacija trećeg talasa će počivati na interaktivnim, demasifikovanim medijima kojima će se hraniti često veoma lična imaginacija i u skladu i izvan glavnih tokova misli u društvu« — piše Toffler¹⁰. Ovo što on piše imajući pred očima samo jedno, ali u mnogim aspektima »naj« društvo razvijenoj dela sveta, možemo podići na viši plan. Zašto bi zemlje u razvoju čekale da se kod drugih ponovo dogodi de-masifikacija komunikacione tehnologije, da se oslobodi njena interaktivnost, ako je sve to već moguće, ako je ostvarljivo, i ako se može pokazati prihvatljivim za njihove unutrašnje vrednosti i potrebe? Zemlje u razvoju mogu biti smelo prve i u traganju za alternativnom komunikacionom tehnologijom, i u njenoj alternativnoj prameni.

Napomene

- 1 Alvin Toffler u knjizi: »The Third Wave«, Pan Books, London 1981.
- 2 Simpozijum eksperata iz nesvrstanih zemalja 1976. godine u Tunisu.
- 3 Dallas Smythe: »World Communications Year: Reality and Theory on the Information Age«, PCDS Directions, Vol. 1, No. 1, 1983.
- 4 Dr Breda Pavlič, Ciz Hamelink i Maja Budišin: »Novi međunarodni ekonomski i novi međunarodni informativni poredak«, Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNESCO, Beograd 1983. str. 45.
- 5 Hans Magnus Encenzberger: »Nemačka, Nemačka između ostalog«, BIGZ, Beograd 1980. str. 12.
- 6 Dr Breda Pavlič i ostali, op. citat, str. 40 — 41.
- 7 Parafrazirano na osnovu predavanja koje je Rejmond Viliams održao na Kolarčevom univerzitetu u Beogradu.
- 8 Dallas Smythe: »Communications: Blindspot of Western Marxism«, Canadian Journal of Political and Social Theory, Volume 1, No. 3, 1977, str. 20.
- 9 Dejvid Risman: »Usamljena gomila«, Nolit, Beograd 1965, str. 43
- 10 Alvin Toffler, op. citat, str. 361.

dve pesme

ileana ursu

ČIJI JE OVO DUG

*Sve dok se krijem
— ja to vešto činim —
u san, u jastuk,
u reč
imam snage za novi vek
imam osmeh
nadu*

*Često, u nevreme
ljubim
i bivam odgurnuta
Rukom bi radost dodirnula
oko — bolom ovladala.
— Ruka sve češće za bolom
oko radost mutno gleda.
Ljubav da me umiva
Reč da me pomiluje
San da se ostvari*

*Čiji to dug,
mili, plaćamo
kad stalno kroz poljupce
— kao dužnici —
vraćamo, vraćamo...*

PESMA KAO STVARNOST

*Plutam između zidova
i točkova
Svuda zuje
(insekti, ljudi,
lovci).
Plutam i govorim
o čvrstom hodu.
Svaki razgovor sa mnom
započinju čudnim
VERUJU
Svaki se razgovor za mene
završava sa
UZALUD.
Nijedna nova reč.
Sve se svodi na san u javi
i
— da ne bih tugovala —
javu u snu.
To je stvarnost
veruj
To je pesma
uzalud.
Čak i ljubav zahteva
veruj
Veruje li neko meni?*

*S rumunskog preveo
autor*